

Sensur og overvåking av Internett

Forelesning DRI2010, 14. oktober 2009

Nærmere om begrepet "overvåking"

- Flere ulike betydninger
 - Etterretning; kartlegge *potensielt* skadelig virksomhet/personer
 - Etterforskning; finne ut av noe som faktisk har skjedd
 - Sensur; avskjære/reducere noens menings- og handlegfrihet
 - Samfunnskontroll; påse at folk "er lovlidige" (betaler skatt og barnebidrag, ikke mottar uberettiget trygd, ikke kjører for fort...)
 - Monitorering; følge med på tekniske spor fra bruk av systemer
 - Eks.: hvem skaffet (berettiget eller uberettiget) tilgang til opplysninger?
 - Det er en betydning som brukes her. Monitorering kan også brukes om bl.a. kameraovervåking og bompengepasserer osv.
- Betydningene er ulike, men de er også beslektet
- Alle betydningene er i større eller mindre grad relevante for temaet "kontroll og overvåking av (/på/med) Internett"

Fem teknologiske/metodeorienterte perspektiver på kontroll og overvåking

<i>Interception</i>	Filtrering	Trafikkdata	Adferdsdata	Sikkerhets-tiltak
<i>Oppfangning</i> (en parallell til <i>avlytting</i>)	Innholds-kontroll, sensur	Logge; IP-adresser, når, hvor	Registrere; brukeres valg og handlinger	Hindre angrep, regulere tilgang osv.

- Disse fem perspektivene brukes gjennomgående i hele denne forelesningen
 - Bedre oversikt enn *av/med/på* (innhold/arena/verktøy) -perspektivet
 - Disse perspektivene er i prinsippet felles for ulike Internett-tjenester: Web-publiserings, e-forvaltning og e-handel, e-post, chat, news etc.
- Men (som alltid...): "Fem kategorier" er ingen fasit, og grensene er ikke absolutte. Det er bare et pragmatisk valg for denne disposisjonen

Første metodeperspektiv: "Interception"

- Mangler dessverre et ord som dekker godt nok
 - En av betydningene som dette er oversatt med i engelsk-norsk ordbok er "*oppsnapping*"
 - Handler om å fange opp innholdet i det som kommuniseres, oftest uten at de som kommuniserer vet om det
 - Sammenlignbart med *avlytting*, men omfatter alle typer data, ikke bare lyd
- I internett-sammenheng ofte omtalt som *pakkesniffing*
 - Men det uttrykket dekker ikke alle former for *interception*

"Interception" (ark 2)

- "Interception" kan være ulovlig avlytting, noe som hackere driver med
- Kan også være ledd i feilsøking og monitorering av eget nettverk – helt akseptabelt
- Det er også et verktøy for politi og etterretning
 - Rettslig regulert: Må holde seg innenfor lover og regler om akseptable *metoder* for etterforskning og bevissikring m.m.
 - Mye internasjonalt samarbeid om metode-reglene
 - men likevel en del forskjeller i hva som aksepteres
 - En generell fellesbetegnelse for "interception"-verktøy som brukes i politiarbeid er "*policeware*"

"Interception" (ark 3)

- Brukt i legitim overvåking; spaning og målrettet etterforskning
 - Man vet som regel en del på forhånd om hvilke handlinger og/eller personer man trenger å skaffe opplysninger om
 - Målrettet etterforskning er i avgrenset målestokk
 - Normalt avgrenset til en konkret kriminell handling
 - I stigende grad også rettet mot organisert kriminell aktivitet
 - Flere lovendringer de senere år som gir politiet adgang til å bruke mer inngripende overvåkningsmetoder
 - Metodereglene er likevel i hovedsak *teknologinøytrale*, og har mer generell anvendelse enn bare Internett

"Interception" (ark 4)

- Utvikling i retning av å åpne for mer inngripende etterforskningsmetoder på nettet:
 - Her henter Norge i særlig grad inspirasjon fra England
 - Lovforslag om å gjøre såkalt "grooming" straffbart
 - Straffbart å *avtale* seksuell aktivitet med mindreårig
 - Faremo-rapporten, 30. januar 2007
 - Forslag til tiltak mot overgrep på Internett
 - Ønsker meldtjeneste etter engelsk modell: www.ceop.gov.uk
 - Nå er det i stor grad Kripos' tips- og filtertjenester som dekker dette i Norge
 - Siden september 2008: Politiets "[røde knapp](#)"

"Interception" (ark 5)

- Et annet ytterpunkt enn målrettet etterforskning av konkrete saker ville være en ubegrenset "føre var"-overvåkning
 - PST skal drive etterretning som "forebygger og etterforsker lovbrudd mot nasjonens sikkerhet og selvstendighet"
 - Krav til at opplysninger som behandles er nødvendige for formålet
 - Lovlig politisk og religiøs aktivitet gir ikke grunnlag for etterretning
 - Underlagt demokratisk kontroll (Stortingets EOS-utvalg)
- I Norge har ingen i dag mandat til å drive "interception" av hvilken som helst kommunikasjon på Internett
 - Men kanskje dette er noe som vil endre seg...?
 - Økt aksept for overvåkning pga. utviklingen i internasjonal terror?
 - Nødvendig for samarbeid med andre land som har gitt sine etterretningsmyndigheter annerledes mandater?

"Interception" (ark 6)

- Spaning, etterforskning, etterretning osv. er for det meste basert på "tradisjonelle metoder"
 - Dreier seg ikke først og fremst om "overvåkning av nettet", men om overvåkning av personer, miljøer, objekter – Internett er bare en av mange faktorer
 - Likevel er såkalt "policeware" en voksende bransje
 - Et gammelt og godt kjent eksempel er *Carnivore* (latin for kjøtteter[©]), som brukes av amerikanske FBI. Brukes ved at ISP-ene pålegges å installere programmet *Carnivore*, som formidler den kommunikasjonen man vil ha overvåket til FBI
- Det finnes en del myter om "den totale overvåkingen av Internett"
 - Vanskelig å finne håndfast informasjon, det blir ofte et spørsmål om hva man velger å tro
 - Et artig eksempel: "Finnes Echelon?"

Andre metodeperspektiv: Filtrering

- Stor og åpen problemstilling:
- I hvilken grad

må eller
kan eller
vil eller
bør
"vi" eller
"de" eller
"man" eller
"noen"

Forhindre, eller *ikke* forhindre, "fæle greier" på nettet?

Filtrering (ark 2)

- Først en del om filtre, metoder og filtreringsteknologier
- Rettslig regulering
 - "De store spørsmålene": Ytringsfrihet, demokrati, personvern
 - Lovforbud mot uønsket innhold, vs. "alminnelig folkeskikk"?
 - Ferske interessante forslag (Datakrimutvalget, Faremoutvalget)
- Aktører, roller og ansvar
 - Styr av offentlige myndigheter vs. styrt av private virksomheter?
 - Arbeidsgiver?
 - Foreldre?
 - Nettsteds- eller kommunikasjonsleverandør?
 - ... eller eventuelt styrt av brukeren selv?

Filtrering (ark 3)

- Et filter er et verktøy for siling
- Filtrering på Internett er siling av *innholdet*
 - Kan hindre at man mottar innhold fra angitte personer, firmaer, adresser etc.
 - Eller hindre at man mottar noe som inneholder nærmere angitte ord, bilder, filtyper
- Utfallet av filtrering kan være forskjellig:
 - Enten får brukeren ingen beskjed om at filtreringen har skjedd (oppleves som om dette innholdet ikke eksisterer)
 - Eller brukeren varsles om at innholdet er filtrert ut, helst med angivelse av hvilke egenskaper filteret har reagert på
- Hvor skjer filtreringen?
 - Kan være et filtreringsprogram installert på brukers maskin
 - Eller man kan anvende en ferdig filtrert nettsjess

Filtrering (ark 4)

- To hovedstrategier for filtreringsprogrammer:
 - filter basert på **automatisk analyse** av innholdet
 - filter basert på (manuell) **vurdering** av innholdet
 - Noen programmer, for eksempel en del spam-filtre, bruker begge disse strategiene i kombinasjon
- Typisk for filter basert på **automatisk analyse**:
 - Kan anvendes på både kommunikasjons- og innholdstjenester
 - Baserer seg på ordlister
 - Ofte telling av antall forekomster, eventuelt også "vektning" av visse ord og kombinasjoner for å avsløre uønsket innhold
 - Automatisk analyse av bilder, lyd, video etc. for å avdekke uønsket innhold er svært vanskelig og ressurskrevende

Filtrering (ark 5)

- Fordeler og ulemper med automatisk analyse
 - man prøver å "ta ballen, og ikke mannen", fordel at aktører og adresser ikke blir stengt ute på forhånd
 - Kan ikke brukes effektivt på annet innhold enn tekst
 - Stor fare for å filtrere bort noe som skulle ha gått gjennom
 - Metaforer, ironi, ord med flere betydninger, blanding av språk
 - En fare for at filtrering gir oss fattigere språk, fordi vi vil gardere oss mot at det vi skriver blir filtrert vekk?
 - Fare for å slippe gjennom noe som skulle vært filtrert
 - Filteret kan lures ved å skrive koder. (*V1agra osv.*)
 - Bare et pragmatisk valg hvor "strengt" filteret skal være

Filtrering (ark 6)

- Filter basert på vurdering av innhold
 - Manuell, menneskelig vurdering av det enkelte nettsted eller den enkelte siden
 - Statisk prinsipp: Filtreringen fjernes ved ny manuell vurdering, det holder ikke bare å endre innholdet
 - Passer kun for innholdstjenester
 - Kommunikasjonstjenester er for dynamiske
- To hovedmekanismer for statisk filtrering
 - Svartelister ("opt-out")
 - Blokkerer adresser/sider som står på listen (mindre strengt)
 - Hvitelister ("opt-in")
 - Slipper bare inn adresser/sider som står på listen (strengere)

Filtrering (ark 7)

- Filterets "innhold" kan være lister med adressen til nettstedet som skal sperres eller som skal slippes inn
 - Ofte angis en del av adressen, for eksempel
<http://www.afin.uio.no/forskning...>
som sperrer (svarteliste) eller slipper inn (hviteliste) alle dokumenter og alle underkataloger til denne katalogen

Filtrering (ark 8)

- Eksempel på svarteliste:
 - Kripos' såkalte "barnepornofilter"
 - Frivillig samarbeid med ISP-er, de som deltar i samarbeidet sperrer alle nettsteder som står på listen
 - Tekst fra Tele2 standard tjenestevilkår:
 - "Tele2 har i samarbeid med "Nye Kripos" installert "barnepornofilter". Dette filteret medfører at Kunden ikke vil kunne aksessere web-sider, som av "Nye Kripos" er å anse som brudd på norsk regelverk"

Filtrering (ark 9)

- Eksempel på hviteliste:
 - Telenors program "Kidsurf Barnefilter"
 - Lastes ned til brukerens maskin
 - Fungerer slik at foreldre skal godkjenne, og legge til i filteret, hvert eneste nettsted som de vil at barnet skal kunne gå inn på. Alle andre nettsteder stenges ute
 - Frivillig å bruke, helt opp til foreldre (eller andre som administrerer filteret på lokal datamaskin) hvilke nettsteder som skal slippes gjennom

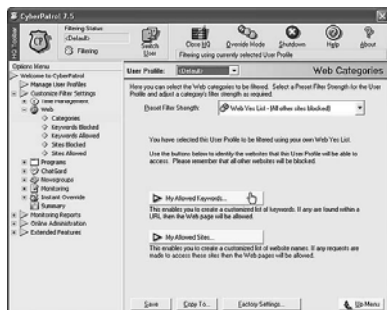

Filtrering (ark 10)

- Mer komplekse filtersystemer: Kombinerer ulike strategier (analyse, sperring, hvitelister)

Eksempel:
Filterprogrammet
CyberPatrol

- Svartelister
- Hvitelister
- "Tillatte ord"
- "Forbudte ord"
- Merket innhold

Filtrering (11)

- Strategien "merking" av innhold – et eksempel ("Platform for Internet Content Selection")

	Violence Rating Descriptor	Nudity Rating Descriptor	Sex Rating Descriptor	Language Rating Descriptor
Level 4	Rape or wanton, gratuitous violence	Frontal nudity (qualifying as provocative display)	Explicit sexual acts or sex crimes	Crude, vulgar language or extreme hate speech
Level 3	Aggressive Violence or death to humans	Frontal nudity	Non-explicit sexual acts	Strong language or hate speech
Level 2	Destruction of realistic objects	Partial nudity	Clothed sexual touching	Moderate expletives or profanity
Level 1	Injury to human being	Revealing attire	Passionate kissing	Mild expletives
Level 0	None of the above or sports related	None of the above	None of the above or innocent kissing; romance	None of the above

Filtrering (ark 12)

- Merking
 - Egner seg til statiske innholdstjenester, oppdateringsproblem
 - Fordel: Kan brukes på bilder og video, ikke bare tekst
 - Hovedproblemet: Hvem skal merke?
 - En del innholdsleverandører merker selv, frivillig ("vi driver med porno og vedstår oss det, vi setter nivå 4 i de html-dokumentene dette gjelder")
 - Kan også være filterleverandøren eller en uavhengig tredjepart som merker – da settes de merkede nettstedene på svartelister, egen liste for henholdsvis nivå 1, nivå 2 osv.
 - Et annet problem: Kulturforskjeller
 - Oppfattes "clothed sexual touching" likt i Sverige og USA?

Filtrering (ark 13)

- Ytringsfrihet
 - Filtrering av statiske innholdstjenester er en form for forhåndssensur, og det er strenge grenser for å kunne drive forhåndssensur i norsk rett
 - Grunnlovens § 100, fjerde ledd: "Forhaandscensur og andre forebyggende Forholdsregler kunne ikke benyttes, medmindre det er nødvendig for at beskytte Børn og Unge imod skadelig Paavirkning fra levende Billeder. Brevcensur kan ei sættes i Værk uden i Anstalter"
 - Beskyttelse av barn og unge er altså et mulig unntak
 - Ellers må man forutsette stor grad av frivillighet

Filtrering (ark 14)

- Rammes ikke av vernet mot forhåndssensur:
 - At man selv velger å beskytte seg med filter
 - At foreldre filtrerer barnas bruk av nettet
- Litt mer i grenselandet:
 - Arbeidsgivers filtrering av ansattes nettilgang
 - Arbeidsgiveren har en styringsrett, og kan iverksette tiltak for å hindre at firmaets omdømme blir skadet, eller for å unngå at de ansatte kaster bort arbeidstiden
 - Men det er ikke like akseptabelt å iverksette forhåndssensur for å "unngå skadelig påvirkning" eller fri meningsdannelse
 - Arbeidsgivers adgang til å filtrere må derfor ses i sammenheng med det aktuelle formålet

Filtrering (15)

- Andre rettslige og styringsmessige spørsmål:
 - Har tredjeparter som "merker" innhold noe ansvar for å informere innholdsutgiveren om merkingen?
 - I prinsippet kan det være et rettslig ansvar for den som filtrerer, dersom merkingen ikke er riktig
 - Ikke helt opplagt hvordan et slikt rettslig spørsmål skal løses
- Behov for ny lovgivning?
 - Et *mindretall* i "datakrimutvalget" (NOU 2007:2), foreslår rettslig adgang til nasjonal filtrering av utenlandske nettstedet med innhold som strider mot norsk lovgivning

Tredje metodeperspektiv: Trafikkdata

- Krav om at leverandøren av nettjeneste skal logge trafikkdata, og ta vare på dem en viss tid
- Også krav om at de skal slettes etter en viss tid
- Logger brukes også til andre formål enn overvåkning, men det er for å støtte etterforskningsformål at det nå har kommet krav til lagringstid
- Trafikkdata kan som regel avdekke følgende:
 - IP-adresse (brukerens datamaskin-identifikasjon)
 - Tidspunkt
 - Hvilken brukerkonto (hos leverandør av nettjenester) som er pålogget med den identifiserte datamaskinen på dette tidspunktet
 - Hvilke nettsider som er besøkt

Trafikkdata (ark 2)

- EUs datalagringsdirektiv
 - Fører til lenger lagring av trafikkdata (2 år), med det formål å kunne få brukbare spor til etterforskning
- Hefdig debattert i mediene i mange år
 - Til å begynne med var nesten alle som deltok i debatten motstandere:
 - Universitetsfolk, Datatilsynet, interesseorganisasjoner...
 - Tilhengerne har meldt seg på i den offentlige debatten omtrent fra begynnelsen av 2008
 - Økokrimsjef Høgetveit, replikk til leder i Aftenposten 30.1.08
 - Økokrim og Kripos i felles kronikk "Datalagring må til", 8.9.08

Trafikkdata (ark 3)

- Mange EU-land som har utsatt implementering av direktivet
- I norsk partipolitikk:
 - Dissens i Soria Moria II – Ap for, Sv og Sp mot
 - De andre er mot (FrP har lenge vært mot, men har i den senere tid også gitt forsiktig støtte til direktivet)
- Felles for Norge og mange EU-land:
 - Etterforskningsekspertene for, noen politikere for (men de fleste mot), organisasjoner/sivilsamfunn mot
- Hvorfor er dette en så "big deal"?

Fjerde metodeperspektiv: Adferdsdata

- Kan til dels bruke noe av den samme typen logging som trafikkdata, men:
 - Det er (normalt) *nettstedets* behandlingsansvarlige, og ikke ISP, som logger
 - Nettstedet vet ikke hvem som egentlig er abonnenten bak et kononavn
 - Det som logges er bevegelser, valg, søkestrenger etc.
- Personvernøkende teknologier
 - Et slags "møttiltak" mot registrering av adferdsdata;
 - Ikke for å unngå eller forby registrering og bruk av det
 - Men for å gi brukeren selv kunnskap om og kontroll med hvilke adferdsdata som registreres (personvern hensyn)

Adferdsdata (ark 2)

- Innholdsutgiver kan plassere "cookies" (små tekstfiler) på brukerens datamaskin
 - Ikke konkret "skadepotensiale", men et visst inngrep å plassere informasjon ubedt på andres maskin
 - Brukeren kan selv velge å ikke ta imot dem – men det kan i visse tilfeller redusere funksjonalitet
 - Ofte er det ikke nettstedet selv, men noen de har solgt annonseplass til, som skriver og leser cookies
 - Oftest helt legitim bruk: Huske hva brukeren valgte sist vedkommende var innom nettsiden og lignende
 - "Slemmere varianter" – såkalt spyware

Femte metodeperspektiv: Sikkerhetstiltak

- Virksomheter (firmaer, offentlige etater, universiteter osv.) legger oftest opp sikkerhetstiltak i sitt driftsmiljø:
 - Viruskontroll, hindre skadelig programvare
 - Brannmurer, og IDS ("Intrusion detection system")
 - Spamfiltrering, hindre uønsket/meningsløst innhold
 - Passiv beskyttelse, for eksempel "herding" av driftsmiljø
 - Ikke alle sikkerhetstiltak har spesifikt med virksomhetens bruk av eller tilgjengelighet på Internett å gjøre
 - Likevel er "sikkerhet" alltid en egenskap ved *helheten*, derfor er også slikt som ansattes holdninger, behandling av kasserte papirutskrifter m.m. viktig

Sikkerhetstiltak (ark 2)

- For en virksomhet som det er "attraktivt å angripe", er dette ganske omfattende og krevende aktiviteter:
 - Logging av informasjon, aktive valg om å utestenge enkelte avsendere, kontakte nettleverandører for å fortelle at de gir "husly" til en hissig angriper osv.
- Nasjonal sikkerhetsmyndighets enhet NorCert
 - Norsk "critical emergency response team"
 - VDI ("Varslingssystem for digital infrastruktur")
 - Frivillig ordning, en del store firmaer og etater som deltar
 - Offentliggjør månedlige, anonymiserte rapporter (se www.nsm.stat.no)

Sikkerhetstiltak (ark 3)

- Tilgangsstyring
 - Man bruker ofte en nettleser, med html-dokumenter, som port inn til andre tjenester: Nettbank, nettbokhandel, samordna opptak osv. – med en form for pålogging
 - En nettleser er "tilstandsløs", og ikke egentlig varig "påkoblet" det systemet det snakker med
 - Etter pålogging til netjtjenesten, når man navigerer videre "inover" i samme tjeneste, må man *fortsette* å fortelle "for hvert klikk" at man stadig er samme påloggete bruker: Dette gjøres som oftest ved hjelp av "cookies"
 - Omtales gjerne som session cookie, den har begrenset varighet og slettes etter avlogging
 - En god del "teknisk monitorering" er helt nødvendig for at netjtjenester med innlogging i det hele tatt skal fungere

To ulike eksempler på bruk av "cookies"

- Eks 1: Regjeringen.no (Regjeringens web)
 - Filnavn på min maskin: herbjora@odin.dep[1].txt
 - Filens innhold:


```
odinskake129.240.178.96.64251140426605983odin.d
ep.no/1536390665536029840590289694416029767165*
```
- Eks 2: Feide (Uninetts felles innloggingstjeneste for en rekke nettsteder – "Single Sign On")
 - Filnavn på min maskin: herbjora@moria2[2].txt
 - Filens innhold:


```
MoriaDenySSOCookiefalselogin.feide.no/moria2/15
36143141952029770255224800835229770188*MoriaUse
rOrganizationCookieuio.nologin.feide.no/moria2/
1536188027558429771596224810835229770188*
```

Noen "rettslige stikkord"

Interception	Filtrering	Trafikkdata	Adferdsdata	Sikkerhetstiltak
Straffe-prosess krav til at det foreligger (tilstrekkelig alvorlig) mistanke	Ytrings-friheten, (og dens grenser) offentlighets-prinsippet styringsrett (i arbeidsgiver-forhold etc.)	Ekomloven fra 2003 (+ straffeprosess) Utgangspunkt i flere EU-direktiver ("e-kompakken"). Datalagrings-direktivet fra 2006	Pol § 21 (om person-profiler) Også mer generelt er bestem-melser i pol relevante	Ulike regler Svært ofte er Pol § 13, med pof kapittel 2, mest relevant (Sikkerhetslov med forskrift, for det som gjelder rikets sikkerhet)

Noe om typiske aktører

	Inter-ception	Filtrering	Trafikkdata	Adferds-data	Sikkerhets-tiltak
Hvem overvåker?	Politiet. Sivil og militær etterretning + hackere?	"Lite åpne regimer" + etterretning? + foreldre + arb.givere?	ISP Utleverer til politi i etter-forskning	Systemeier/ ansvarlig for tjenesten. Annonsører	Systemeier/ ansvarlig for tjenesten + NSM/NorCert for VDI
Hvem overvåkes	Må være konkret mistenkt for noe alvorlig	Kan variere - Alle? - Mistenkelige? - "sarte sjeler"?	Alle!	Alle (men særlig kunder og ofte tilskjevende brukere)	Bruker/ kunde Mulige hackere
Hvem kan være "typisk bad guy"?	Terror-mistenkte, Organiserte kriminelle	Oppviglere "Moralsk fordervede" Kriminelle	Kriminelle	Annonsører o.l. hvis de tar for lite hensyn til personvernet)	Hackere. Utro tjenere

Noen (sterkt forenklete) "skalabetraktninger"

	Inter-ception	Filtrering	Trafikkdata	Adferds-data	Sikkerhets-tiltak
Inngrep i brukers personvern	Høy	Høy	Middels	Middels	Lav
Brukerens viten om at overvåking skjer	Lav	Høy	Lav	Lav	Middels
Spesifikk sammenheng med Internet-teknologi	Lav	Middels	Middels	Høy	Høy

Noen internasjonale perspektiver

Interception	Filtrering	Trafikkdata	Adferdsdata	Sikkerhets-tiltak
<p>Sterk opptrapping i USA etter 2001, NSA</p> <p>Rykket ubehagelig nær?</p> <p>Svenske "FRA-loven" i 2008</p> <p>Kripos deltar i internasjonalt samarbeid</p>	<p>Kritikk mot Google™ for å gi etter for krav fra Kina om å filtrere ut innhold</p> <p><i>Europa</i>; påvirke ISP-er, samarb. offentlige mynd.</p> <p><i>USA</i>; påvirke sluttbrukerledd, filtreringsbehov tolket av private</p>	<p>Del av debatten om <i>lagringsdirektivet</i>.</p> <p>Trenger vi virkelig å la det bli "EØS-relevant"?</p>	<p>Enighet om at <i>teknologien</i> bør støtte valgfrihet</p> <p>Lite samspill internasjonalt på politisk og rettslig nivå</p>	<p>Internasjonale <i>standarder</i>, nasjonale eller private <i>løsninger</i></p> <p>I noen sjeldne tilfeller vil sikkerhetsløsninger og -behov kunne <i>begrense</i> internasjonal kommunikasjon</p>